

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.101.22

Галушка З.І.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії,
менеджменту і адміністрування
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК СУСПІЛЬНЕ БЛАГО: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ У ПРОЦЕСІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджуються об'єктивні умови формування та нагромадження соціального капіталу у процесі ринкової трансформації економіки. Виявлено національні особливості цих процесів в Україні. Обґрунтовано, що соціальний капітал є джерелом соціальної ренти як суспільного блага.

Ключові слова: суспільне благо, соціальний капітал, ринкова трансформація, людський капітал, корпоративізм.

Галушка З.І. СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ОБЩЕСТВЕННОЕ БЛАГО: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ РЫНОЧНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Исследуются объективные условия формирования и накопления социального капитала в процессе рыночной трансформации экономики. Выявлены национальные особенности этих процессов в Украине. Обосновано, что социальный капитал является источником социальной ренты как общественного блага.

Ключевые слова: общественное благо, социальный капитал, рыночная трансформация, человеческий капитал, корпоративизм.

Halushka Z.I. SOCIAL CAPITAL AS A PUBLIC GOOD: PROBLEMS OF FORMATION IN THE MARKET TRANSFORMATION OF THE ECONOMY

The objective conditions for the formation and accumulation of social capital in the process of market transformation of the economy are investigated. The national peculiarities of these processes in Ukraine have been determined. It is substantiated that social capital serves as a source of social rents as a public good.

Keywords: a public good, social capital, market transformation, human capital, corporatism.

Постановка проблеми. Будь-яке суспільство має відкрити чи приховану систему відносин і визначений механізм розподілу сфер впливу та відповідальності між суспільством, державою та бізнесом, певний соціальний контракт. У ринковій економіці важливого значення надають соціалізації як чинникові пом'якшення соціальних суперечностей та надання соціальності ринковим відносинам. Одним із важливих складників соціалізації є формування соціального капіталу (СК), основу виникнення якого пов'язують із системою усіх цих цінностей. Додаткової актуальності питанню СК надає і те, що він дотичний до процесу творення суспільного блага у трансформаційній економіці і до підвищення добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До поняття СК мають стосунок усі чинники, які створюють специфіку формування та підтримання соціальних зв'язків. Засновниками теорії СК вважаються П. Бурдьє, М. Кастельс, Дж. Коулман, Ф. Фукуяма та інші. Учені доводять, що, подібно до інших форм капіталу, СК продуктивний. Дж. Коулман показав, що СК сприяє досягненню певної мети, досягнути якої за його відсутності неможливо [1, с. 36]. Крім того, СК притаманний не лише соціальним зв'язкам, а й окремим індивідам, є своєрідним ресурсом людини, який визначає її соціальний статус, проявляючись і відтворюючись у соціальних зв'язках, побудованих на взаємній довірі, репутації і загальних нормах, наділяє людину і групу, до якої вона належить, певними перевагами щодо доступу, воло-

діння, розпорядження і користування обмеженими суспільними ресурсами і благами. У цьому розумінні функціями СК вважаються: вплив на створення людського капіталу в наступних поколіннях; підтримка довіри; генерація офіційних і неофіційних соціальних норм [2]. І. Радіонова зауважила, що «СК властивий структурі зв'язків між економічними агентами, він не є атрибутом окремої людини» [3, с. 21-22]. Підтримуючи такий підхід, вважаємо за необхідне уточнити його значення саме як суспільного блага.

Постановка завдання. Метою статті є актуалізація проблем формування та нагромадження СК як суспільного блага, що виникають у процесі ринкової трансформації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття СК суттєво відрізняється від поняття людського капіталу. Узгодження цих поглядів можливе через порівняння людського і СК. Порівняльні характеристики людського і СК наведено у табл. 1, з якої випливає, що СК сприяє підвищенню ефективності виробництва. На думку І. Діскіна, «це джерело економічного зростання, що виникає за рахунок формування специфічного локального інституційного середовища» [4, с. 85]. Дж. Коулман вважав, що «відносини СК мають ресурсний характер, бо полегшують дії окремих людей через формування взаємної довіри, визначення взаємних обов'язків і очікувань, формулювання і впровадження соціальних норм» [1, с. 37-38].

СК має велике значення у поясненні внутрішньої організаційної структури суспільства та специфіки

системи економічних відносин. Він є структурною компонентою цивілізованого суспільства, закріпленою неформальними нормами. Його структура неоднорідна, формується під впливом найрізноманітніших чинників, тому має національний характер. Він формується на різних рівнях господарських зв'язків, представляє формальні і неформальні стосунки, які дають змогу обмінюватися інформацією, переймати досвід, сприяють розв'язанню проблем соціальних стосунків одних агентів з іншими. У цьому розумінні СК можна уявити як систему формальних і неформальних суспільних інститутів, які представляють внутрішню організаційну структуру економічної системи, мають свою культуру, норми поведінки, інтереси, моральні принципи, визначеним чином взаємодіють між собою, встановлюючи механізми реалізації їхніх економічних і соціальних цілей та міру відповідальності за їх досягнення.

СК безпосередньо пов'язаний з інституційною структурою суспільства, яка формує матриці економічної поведінки, визначає систему обмежень для різних господарюючих суб'єктів та механізми координації господарської діяльності. Процес закріплення неформальних і формальних правил і норм у стійких форматах інститутів і організацій, які можуть приймати як легальну, так і нелегальну форму, виражається в нагромадженні СК і зниженні трансакційних витрат у ринковій економіці, забезпечуючи підвищення ефективності її функціонування. Цей процес називають інституціоналізацією СК.

СК досягається тривалим досвідом соціальних зв'язків, де люди допомагають один одному, ґрунтуючись на взаємній довірі і прийнятних нормах взаємодії. Він є формою включення всіх охочих у систему відносин, які можуть забезпечити доступ до ресурсів інших учасників або ефективніше використання власних ресурсів з їхньою допомогою. Щоб суспільство існувало злагоджено, необхідна інтеграція СК усіх соціальних груп, які орієнтовані на цінності суспільства загалом. Як наголосив Ф. Фукуяма, «на відміну від інших форм капіталу, СК зазвичай створюється і передається за допомогою культурних механізмів – таких як релігія, традиція, звичай» [5, с. 55]. Тому його нагромадження пов'язується з адаптацією до моральних норм конкретного співтовариства, засвоєнням у його межах таких чеснот, як відданість, чесність і надійність. На його думку, найбільш корисним типом суспільного капіталу є здібність людей до самоорганізації, об'єднання в групи за інтересами або заради досягнення деяких спільних цілей.

В оцінці СК виникають складні проблеми. Одна із них – проблема первинності власності на цей капі-

тал, тобто визначення того, хто присвоює результати від його використання. У зв'язку з цією проблемою розрізняють різних суб'єктів (індивіда, групу працівників, організацію, суспільство). Сама природа СК зумовлює те, що він переплітається на всіх згаданих рівнях суб'єктних відносин, переходячи на макро-економічний рівень як суспільне благо. Тому повний аналіз СК повинен охоплювати всі рівні аналізу – мікро-, мезо- і макро-.

Важливість теорії СК, зокрема, полягає у тому, що вона пояснює, як соціальні структури і їх взаємодії пов'язуються з результатами діяльності організації, як зв'язки соціальних структур і суб'єктів можуть впливати на досягнення цілей в організації, регіоні чи національній економіці. Тому СК, як і будь-який інший капітал, можна інвестувати не лише для реалізації соціальних і/або громадсько-орієнтованих цілей, а й для нагромадження ресурсів, необхідних для подальшого розвитку. З позиції суспільного блага розбудова та вдосконалення СК перетворюється на одну з найважливіших стратегій економічного і соціального розвитку. Він є чинником соціалізації суспільства як фактор, що сприяє створенню більш високого рівня організаційної культури суспільства і реалізації потреб та інтересів різних соціальних верств населення. СК діє в певних визначених межах соціально-економічної системи під впливом цілої низки чинників – від історичних традицій до глобальних проблем.

Існують певні сфери та напрями нагромадження СК, які мають як позитивні, так і негативні соціальні ефекти. Недосконалість принципів становлення нової організаційної структури суспільства, що виростає із командно-адміністративних підходів до управління і радянського господарського менталітету, породжує такі негативні явища соціалізації, як пошук статусно-адміністративної і політичної квазіренти, створення умов для розгалуження корупційних зв'язків, їх взаємодії з кримінальними структурами, формування так званих «закритих» структур.

У межах загальної теорії рентних відносин зараз активно розробляється концепція статусно-адміністративної і політичної квазіренти. Процес формування статусно-адміністративної і політичної квазіренти є специфічним проявом загальної умови виникнення будь-якого виду рентних доходів – монополізації дефіцитного ресурсу. У цьому разі таким ресурсом є політичні й адміністративні функції. Як умови формування статусно-адміністративної квазіренти слід виокремити інституційну неповноту розвитку ринкових відносин і специфіку інтересів економічних і політичних агентів. Інституційна неповнота

Таблиця 1

Порівняльна характеристика людського і соціального капіталів

Людський капітал	Соціальний капітал
Знання, навички, компетенції та властивості індивідуумів, які сприяють створенню особистого, соціального і економічного добробуту	Зв'язки, а також визнані норми, цінності та взаєморозуміння, що сприяють взаємодії індивідів між собою
Втілений у людях	Втілений у соціальних зв'язках
Створюється і накопичується індивідом	Створюється і накопичується усередині соціальних груп і організацій
Повна раціональність, опортунізм	Обмежена раціональність, альтруїзм
Стосується змін у самій людині як працівнику	Стосується змін у відносинах між людьми, які сприяють економічним діям
Його функції – це: вплив на створення людського капіталу в наступних поколіннях; підтримка довіри; генерація офіційних і неофіційних соціальних норм	Його функції – це: сприяння підвищенню ефективності виробництва; формування принципів нової організаційної структури суспільства та специфіки системи економічних відносин; формування матриць економічної поведінки

Джерело: Складено автором самостійно

виявляється в недостатньо ефективному регулюванні економіки з боку держави.

Зважаючи на те, що в політичних відносинах існує нестабільність і невизначеність протягом усього трансформаційного періоду, у посадовців і політичних керівників присутні незначні переваги майбутніх періодів і масштабні розміри доступної політичної квазіренти, тому їм вигідніше максимально скористатися перевагами їх поточного статусу на збиток майбутньому. Економічну ренту їм можуть приносити усі види державних обмежень: ліцензування, дозвільні процедури, квотування, податкові пільги тощо. Дані рейтингу «Індекс сприйняття корупції» за 2016 р. для України свідчать про незначну позитивну динаміку порівняно з 2015 р.: 29 балів із 100 можливих (у 2015 р. – 27 балів), при цьому Україна перемістилася вниз на одну позицію (131 місце) у глобальному рейтингу із 176 країн [6].

Результати досліджень громадської думки в Україні свідчать про те, що основна маса громадян визнає панування корупції у державі, стикається з її проявами регулярно та вважає державних посадових осіб надто корумпованими для того, щоб можна було виправити цю ситуацію. Скептичне ставлення є однією з ключових проблем і перешкодою для віри у майбутнє без корупції та для змін у моделях поведінки громадян. Результати Всеукраїнського муніципального опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» від імені Міжнародного республіканського інституту, свідчать про те, що суттєва частка громадян України (від 13% до 62% залежно від регіону) вважає, що зробити послугу, подарунок або в інший спосіб надати неправомірну вигоду місцевому чиновнику не є проявом корупції [6].

Домінування рентних доходів в економіці може привести до скорочення попиту на колективні блага, що створюються державою (гарантії прав власності, укладених контрактів, політичні і цивільні права і свободи тощо). А. Латков у структурі політичної квазіренти виокремлює постійну частину і додаткову частину; рентні доходи набувають різноманітних форм: від господарської діяльності; від лобювання інтересів інших бізнес-структур; від надання податкових, кредитних, дотаційних пільг, зниження адміністративних бар'єрів і скорочення трансакційних витрат бізнес-структур; від прямого використання державного майна у власних інтересах; від привласнення державного майна під час приватизації [7]. Майже всі учасники рентоорієнтованих відносин отримують певні вигоди, тобто мають спонукальні мотиви до порушення закону. Юристи наводять приклади з міжнародної практики, коли між представниками уряду і кримінальними структурами виникають тісні взаємовигідні стосунки. Як зазначив А. Бова, «тривалі взаємодії між злочинцями та необхідність контролю за дотриманням конвенцій зумовлюють перетворення організованої злочинності на неформальний соціальний інститут» [8]. Вважаємо, що перед кримінальними структурами стоять такі ж самі функціональні завдання, як і перед іншими групами. У межах їхньої організації забезпечується не лише виробництво, поширення, накопичення, споживання ресурсів, а й низка інших функцій, таких як залучення нових членів, підтримка дисципліни та соціальної солідарності, розв'язання конфліктів, соціалізація, адаптація, мобільність тощо.

Тепер стає актуальним вивчення такого явища, як клієнтизм. Це система відносин осіб, які володіють певними ресурсами завдяки приналежності до певних рівнів об'єднуючої їх ієрархії. Клієнтів опікає патрон,

збираючи за цю опіку дань у формі подяки: «основу для патрон-клієнтських взаємин становить обмін між діючими особами, що володіють неоднаковою владою і статусами: патрон, ведучий і могутніший учасник цих взаємин, пропонує свій захист і забезпечує доступ до дефіцитних ресурсів (землі, робочих місць, інвестицій) менш могутнім учасникам – залежним від нього клієнтам. Клієнти, у свою чергу, забезпечують підтримку патрону і надають йому різного роду цінності і послуги, які ми називатимемо «даниною» [9, с. 128]. Клієнтські відносини можуть формуватися і в середині бюрократій (як в авторитарних, так і демократичних суспільствах), сприяючи корупції. Таким чином, негативний СК, що яскраво виражений у клієнтизмі, придушує демократичні ініціативи, перешкоджає поширенню позитивного СК.

Неформальний СК досить часто поширюється у суспільстві. Наприклад, за часів СРСР мережі взаємної підтримки («блат») були взірцем оптимізації обміну ресурсами. Проблема ролі постноменклатурних клієнтських угруповань – політичних, апаратних, капіталістичних, кримінальних та їх симбіозу, клієнтського корпоративізму в житті пострадянського суспільства проаналізована М. Афанасьєвим [10]. У радянській командно-адміністративній системі існувала специфічна система соціальних стосунків у вигляді використання родинних або дружніх зв'язків, керівних посад, знайомств, яка мала риси неформального СК і передбачала обмін взаємними послугами поза офіційними нормами. Близькість до вищої бюрократії, залучення до патрон-клієнтських відносин за часів перебудови дала можливість окремим бізнесменам за рахунок політичних преференцій, доступу до державної власності і бюджету, а також пільг (податкових, митних тощо) отримувати надприбутки.

На початку 1990-х років він сприяв досягненню визначених позицій у бізнесі, політиці й у посткомуністичному суспільстві. Сьогодні трансформація пострадянського «блату» сприяє системній корупції, коли встановлюються довгострокові дружньо-довірчі, але водночас і комерційні контакти. Цей процес спричиняє зростання негативного СК, посилення корпоративності різних груп інтересів, підвищення ролі ієрархічних посередницьких мереж, що гарантують виконання домовленостей і конвенцій. Така ситуація приводить до того, що одні соціальні групи стають соціально винятковими, інші – соціально виключеними. Це сприяє, з одного боку, клановій солідарності, а з іншого – позбавляє участі певних верств у демократичних перетвореннях, означає втрату соціальної єдності та громадянського консенсусу.

У трансформаційний період прикладом формування негативного СК є корпоративізм. В основу взаємодії корпоративних груп покладаються відносини патронажу і клієнтських зв'язків, які практикуються всередині еліти й субелітних груп. Корпоративізм набуває різноманітних форм (бюрократичний, олігархічний, ліберальний) [7]. Специфіка бюрократичного корпоративізму полягає в тому, що групи інтересів є частиною державної машини, а взаємодія і досягнення згоди вибудовуються на основі адміністративних зв'язків. Відносини олігархічного корпоративізму виникають тоді, коли правлячий клас прагне насамперед примножувати власні матеріальні блага через канали політичної ренти, а держава підпорядковується впливу олігархічних сил, економіко-політичних кланів. За цих умов переважна маса ресурсів власності концентрується в руках економічної олігархії, а владні повноваження здійснює контрольована олігархією адміністративно-політична

еліта. Між ними встановлюються тісні стосунки на основі механізму корупції. Основою ліберального корпоративізму стали відносини погодження інтересів. Носіями цих відносин стають лідери впливових громадських об'єднань, управлінська еліта соціальних інститутів і структур державної влади, навіть бізнесові структури, політичні та громадські лідери. Це приводить до появи нової владної ієрархії – ієрархії лідерів домінантних груп, що вмонтовується в традиційну елітну структуру. За таких умов правляча ієрархія демократизується, стає, по суті, функціональною, наближаючись при цьому за своїми якісними характеристиками до структури, котра забезпечує відносини соціальної злагоди («трипартистська система»).

В Україні олігархічна корпоративізація суспільства привела до того, що законодавці і чиновники стали бізнес-партнерами, налагодилася торгівля повноваженнями і супутніми їм пільгами і можливостями. З утвердженням олігархічного корпоративізму підприємницька олігархія стала концентрувати в своїх руках левову частку ресурсів власності, а адміністративна і політична олігархія – широко використовувати у власних цілях владні повноваження. На нашу думку, в Україні формувалася не соціально орієнтована модель ринкової економіки, а корпоративна, олігархічна економіка, орієнтована на задоволення економічних інтересів передусім великого капіталу. Поведінці більшої частини української владної еліти властиві риси, що не належать до демократичних. Небезпечним є процес конститування політичного режиму на таких засадах, де основними суб'єктами його виявляються коаліції із середовища політичної і ділової еліти, що визначаються як «корпоративні клани». У системі управління тісно переплетені влада і власність, а формальні інститути демократії використовуються в недемократичних цілях. Склалася парадоксальна ситуація, за якої соціальна політика із засобу зменшення соціальної напруги перетворилася на один з суттєвих чинників її посилення [11; 12], а сама держава виявилася нездатною проводити повноцінну соціальну політику.

У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. відбулися зміни самої соціальної структури суспільства, яка з індустріальної все більше перетворюється на мережеву структуру, змінюючи як само розуміння соціальності, так і його природу. На думку М. Кастельса, «інститути й організації цивільного суспільства, які будувалися навколо демократичної держави, навколо контракту між капіталом і працею в другій половині 90-х років минулого століття, перетворилися на порожні шкарлупи... Трагедія і фарс полягає в тому, що в той момент, коли більшість країн світу нарешті завоювали собі доступ до інститутів лібералізму (які, на мій погляд, є основою будь-якої політичної демократії), ці інститути опинилися такими далекими від структур і процесів, які відіграють сьогодні реальну роль, що більшості вони представляються знущальною усмішкою на новому обличчі історії» [13, с. 247]. У сучасному світі вагомими стають мережеві структурні соціальні зміни, які пов'язані з переходом до нової якості самої соціальності: у ній соціальна морфологія починає домінувати над соціально дією. У ринковій економіці України у контексті СК новим явищем є формування мережевих структур, що зумовлює поступовий відхід від пану-

вання вертикальної управлінської ієрархії і перехід до панування горизонтальних відносин у форматі мереж. Це дає змогу певною мірою мінімізувати дію негативного СК і розбудувати ефективні інститути демократії в країні.

Висновки з проведеного дослідження. Формування та нагромадження СК як суспільного блага – це об'єктивні процеси розвитку і демократизації сучасного суспільства, які переймають світові закономірності розвитку цих процесів. В умовах постсоціалістичного суспільства вони мають і позитивні, і негативні наслідки. Під час формування ринкової економіки в Україні особливістю є те, що СК відіграв велику роль не лише у мобілізації та консолідації традиційної еліти, а й у підвищенні соціального статусу представників «тіньової» економіки. Перспективи подальших досліджень пов'язані з питаннями підвищення дієвості впливу СК на розвиток національної економіки на підставі забезпечення державою інституційних змін і налагодження взаємовигідних стосунків між усіма суб'єктами соціалізації для пошуку більш ефективних механізмів їхньої взаємодії та спільного розв'язання соціальних суперечностей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коулман Дж.С. Экономическая социология с точки зрения теории рационального выбора / Дж.С. Коулман [Электронный ресурс] // Экономическая социология: Электронный журнал. – Том 5. – № 3. – С. 35-45. – Режим доступа: www.ecsoc. msses.ru.
2. Убейволк О.О. Соціальний капітал: сутність, генеза, сучасні форми: дис. ... канд. наук: 09.00.03 / О.О. Убейволк. – Запоріжжя, 2009. – 188 с.
3. Радіонова І. Економічне зростання з участю людського капіталу / І. Радіонова // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 19-30.
4. Дискин И.Е. Экономическая трансформация и социальный капитал / И.Е. Дискин // Проблемы прогнозирования. – 1997. – № 1. – С. 78-96.
5. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; пер.с англ. – М.: АСТ МОСКВА, ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.
6. Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 576-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250225713>.
7. Латков А.В. Функционирование системы рентных отношений: противоречия, особенности, динамика: автореф. дис... докт. экон. наук: спец.: 08.00.01 / А.В. Латков. – Саратов, 2008. – 31 с.
8. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис-XXI. – 2003. – № 5. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html>.
9. Ковалев Е. Взаимосвязи типа «патрон-клиент» в российской экономике / Е. Ковалев // Неформальная экономика: Россия и мир / под ред. Т. Шанина. – М., 1999. – 128 с.
10. Афанасьев М.Н. Клиентелизм и российская государственность: Исследование клиентарных отношений, их роли в эволюции и упадке прошлых форм российской государственности, их влияние на политические институты и деятельность властвующих групп в современной России: монография / М.Н. Афанасьев. – М., 2000. – 317 с.
11. Асслендер М. Культурные предпосылки экономической и предпринимательской этики / М. Асслендер [Электронный ресурс]. – Режим доступу: www.academy-go.ru/Site/EconomEtica/EticaPr.
12. Українська Мережа Глобального Договору ООН. Як приєднатися. Учасники в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalcompact.org.ua/ua/how2join/participants?page=2>.
13. Кастель М. Могущество самобытности / М. Кастель // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М.: Academia, 1999. – 297 с.